

Jelentkezni vagy nem jelentkezni?

A felsőfokú továbbtanulás során észlelt önkirekesztés és annak háttere

Nyüsti Szilvia

■ A tanulmány a 2009-ben és 2010-ben érettségizett diákok populációján vizsgálja, hogy mely tényezők hatnak a felsőoktatási felvételi azonnali benyújtására, annak elhalasztására, illetve a felsőoktatástól való távolmaradásra. Ennek keretében vizsgáltuk a nem, a társadalmi háttér, a diploma értékével kapcsolatos vélemények, illetve a jelentkező ismerősök arányának felvételi döntésre gyakorolt hatásait. Az adatok szerint a felsőoktatás kapujában észlelt önkirekesztés a férfiakra, illetve a kedvezőtlenebb társadalmi háttérű csoportokra jellemző inkább. Az eredmények az elmúlt két évben lezajlott változások megértéséhez és értékeléséhez is fontos referenciapontként szolgálnak. ■

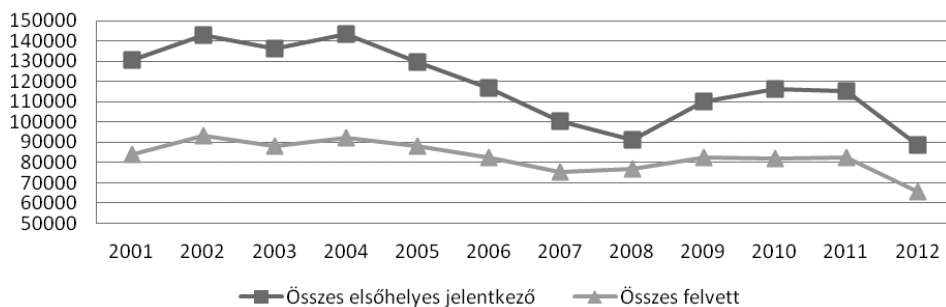
Bevezetés

A felvételi adatbázisok és a hallgatói lekérdezések elemzéseiből, illetve a diplomás pályakövetés eredményeiből jól ismerjük a felsőoktatásba jelentkező, ott tanuló és azt elvégző hallgatói csoportokat. Azokról a fiatalokról azonban jóval kevesebb információval rendelkezünk, akik megszerzik érettségijüket, de nem (vagy azonnal nem) jelentkeznek a felsőoktatásba. Miben különbözik ez a csoport az azonnal felvételizőktől? Milyen faktorok határozzák meg, hogy egy végzős középiskolás jelentkezik-e, vagy tervezi-e, hogy a jövőben jelentkezik a felsőoktatásba? Ez a jelenség nem más, mint a felsőoktatás kapujában észlelt önkirekesztés (Ceglédi és Nyüsti, 2011).

A tanulmány a 2009-ben és a 2010-ben érettségiző középiskolások felsőfokú továbbtanulással kapcsolatos döntéseit és az azok háttérében meghúzódó tényezőket tárja fel. E két év különösen érdekes lehet az elemzés tárgyát tekintve. A bolognai rendszer bevezetését követően ekkor kezdett újból emelkedni a frissen érettségizők számára relevánsnak számító képzési formákban a jelentkezők és a felvettek létszáma, ami ráadásul egyfajta stabilizálódást is

mutatott (1. ábra). E két évre vonatkozóan a jelentkezési tendenciákban tapasztalt összefüggések ezért fontos viszonyítási pontot jelenthetnek a kutatók számára, hiszen az azóta bekövetkezett oktatáspolitikai döntések jelentősen átrajzolták a diákok lehetőségterét, a bekerülés esélyeit és feltételeit. Emiatt a jövőbeli tendenciák megértéséhez és értékeléséhez fontos referenciapontként szolgálnak a 2009-ben és 2010-ben tapasztaltak.

1. ábra. Az összes első helyes jelentkező és az összes felvett létszámának időbeli alakulása 2001 és 2012 között (csak alapképzés, osztatlan képzés és felsőfokú szakképzés, de minden munkarend és finanszírozási forma)

Forrás: saját szerkesztés a Felvi.hu statisztikái alapján

A következőkben a közérthető alapeloszlások ismertetése után magyarázó modellek segítségével vázoljuk fel a felsőfokú jelentkezésre ható szignifikáns tényezőket és azok döntést befolyásoló erejét. Amellett, hogy kitérünk a nem és a középiskola típusának hatásaira, három fő dimenzióban elemezzük a jelentkezésre kiható faktorokat: a társadalmi háttér, az egyén ismerősi körében tapasztalt jelentkezési arányok és a diploma értékének megítélése alapján. A tanulmány végén külön kitérünk az érettségijük évében nem jelentkezők csoportjára, hiszen ezekről a diákokról áll rendelkezésünkre a legkevesebb adat. E csoport elemzését tovább árnyaljuk a jövőben biztosan/valószínűleg jelentkezőkre és az ilyen tervekkel nem rendelkező diákokra való felosztással. Ezáltal képet kaphatunk arról, hogy valóban önkirekesztésről kell-e beszélnünk, vagy csak a jelentkezés elhalasztásáról.

Felhasznált adatok

Az elemzés során a jelentkezési tendenciák kutatási program (JTK) integrált adatbázisát használjuk fel (N = 5848). A kutatás alapsokaságát a 2009-ben, illetve 2010-ben érettségit adó középiskolai osztályokba járó végzős diákok alkották. A lekérdezés azonos kérdőív alkalmazásával két részletben – 2009, illetve 2010 tavaszán – valósult meg. A mintába került diákokat többlépcsős csoportos mintavétel keretében választották ki, ahol a kiválasztott iskolák összes végzősét lekérdezték osztályfőnöki óra keretében. 2010-ben ugyanazokba az iskolákba látogattak vissza a kutatók, de az előző évi mintavételi koncepcióval megegyező módon egy kiegészítő minta is kiválasztásra és lekérdezésre került. A súlyozási eljárásnak köszönhetően

a minta reprezentatívnak tekinthető az érettségi éve, nemek, valamint a középiskola régiója és településtípusa szerint. A kutatás kérdőíve rendkívül rövid volt, így az elemzésbe bevonható háttérváltozók köre szűkös, ugyanakkor az adott évben felsőoktatási felvételit benyújtók némileg eltérő kérdőívet töltöttek ki az aktuálisan nem jelentkezőkhöz képest, így lehetőség nyílik a két csoport árnyaltabb vizsgálatára is.

Esélylatolgatás – a jelentkezést befolyásoló tényezők

A kutatás idején a 18 éves korig tartó tankötelezettség volt érvényben, így a vizsgált populáció tagjainak a középiskola vége jelenti az első olyan állomást, amikor döntést kell hozniuk arról, hogy további tanulmányokat kívánnak-e folytatni, avagy megszakítják/lezárják iskolai pályafutásukat. A további tanulás mellett döntő érettségizők előtt is két különböző út állhat: választanak a számtalan középszintű képzés közül, vagy jelentkeznek a felsőoktatásba. Összességében a frissen érettségizők 69,9 százaléka¹ nyújt be felsőoktatási felvételit, de a nem jelentkezők, illetve a sikertelenül felvételizők közül is legtöbben inkább a további képesítések megszerzését választanák, és csak igen kevesen lépnének ki azonnal a munkaerőpiacra.

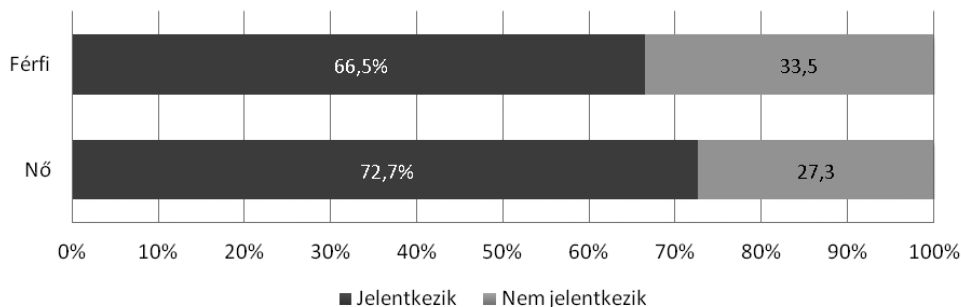
A felsőoktatásba való jelentkezés elhalasztásának/kihagyásának háttérben számtalan tényező állhat, ezeket vizsgáljuk az alábbiakban. Ugyanakkor csak kevés releváns faktorra tudunk kitérni, hiszen a kutatás kérdőíve nem ad lehetőséget részletes feltárára.

A nem hatása

Az alapvető demográfiai jellemzők – mint a nem vagy az életkor – számos társadalmi jelenségre kihatnak. Nincs ez másképpen az oktatás világában sem. Miközben az alapfokú oktatásban még kiegyenlített a két nem aránya, a középfokú oktatásban már felülreprezentáltak a nők az érettségit adó képzésekben, különösen a gimnáziumokban (KSH, 2011). Napjainkra már a felsőoktatás hallgatói körében is egyértelműen többen vannak a nők (Fényes, 2009), ami csak részben tudható be annak, hogy némileg magasabb arányban szereznek érettségit. Az arányeltolódás háttérben az érettségizők nemenként eltérő felsőoktatási jelentkezési arányai is munkálkodnak (2. ábra). Miközben a frissen érettségizett nők közel háromnegyede nyújt be jelentkezést a felsőoktatásba, addig a férfiaknak csak kétharmada szánja el magát erre a lépésre. Mivel ez az alapvető demográfiai változó is már körülbelül 6 százalékpontos különbséget okoz a felvételi szándékokat illetően, a következőkben minden magyarázó modellünkbe bevonjuk, hogy kiszűrjük a hatását.

¹ A hivatkozott adat a JTK eredményeiből származik. A hivatalos statisztikák alapján az érettségijük évében jelentkezők aránya körülbelül 60 százalék körül mozog, így a súlyozás során használt változók reprezentativitásának ellenére a kutatásban felülreprezentált az azonnal felvételizők csoportja.

2. ábra. Az önkirekesztés gyakorisága nemek szerint (%)

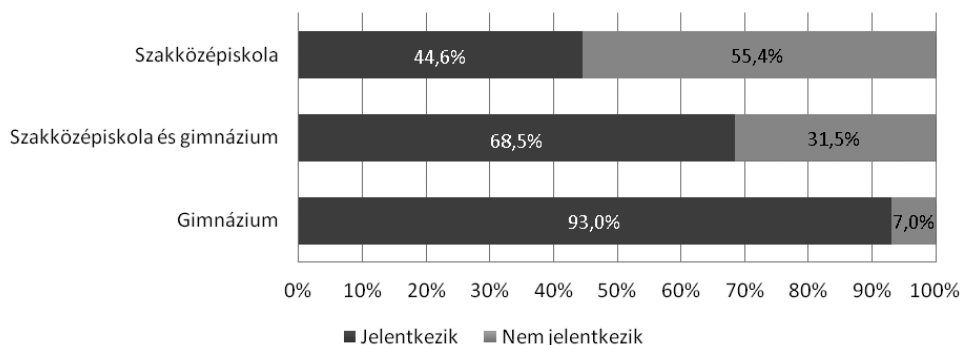
N = 5834, $p \leq 0,000$

A középiskola hatása

Az általános iskola végén tett iskolaválasztásnak igen erős hazánkban a társadalmi meghatározottsága. A státuszátörökítés és a felsőfokú tanulmányokra való bejutás előkészítése így már ekkor, sőt a magas presztízsű középiskolákba való sikeres felvételi előmozdításának időszakában elkezdődik (Andor és Liskó, 1999; Gázsó, 2006). Így nem meglepő, sőt közhelyes, hogy a rekrutációs bázisukban és eredményességükben egymástól rendkívül eltérő, szinte hierarchikusan tagolódó középiskola-típusok a felsőfokú továbbtanulási aspirációkra is jelentősen kihatnak.

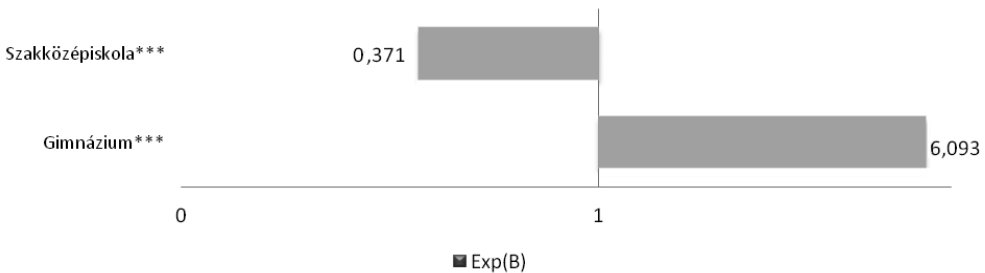
A 3. ábráról leolvasható, hogy az iskolatípusok mentén meredek lejtő rajzolódik ki a jelentkezési arányokat tekintve: miközben a tisztán gimnáziumi osztályokat indító középiskolák végzősei szinte kivétel nélkül beadják érettségijük évében jelentkezésüket, addig a csak szak- középiskolai osztályokat indító intézményekben érettségizők több mint fele az önkirekesztők közé kerül.

3. ábra. Az önkirekesztés gyakorisága a középiskola típusa szerint (%)

N = 5836, $p \leq 0,000$

Ha logisztikus regressziót futtatunk, amelyben a beadott jelentkezést/annak hiányát tekintjük függő változónak, a középiskola típusát pedig függetlennek, akkor a kapott esélyhányadosokból ($\text{Exp}(B)$)² is kirajzolódik a különféle iskolatípusok hatásának iránya és intenzitása (4. ábra).³ A vegyes középiskolásokhoz képest a szakközépiskolásoknak csak harmadakkora esélyük van, hogy azonnali jelentkezést nyújtsanak be a felsőoktatásba, míg ugyanehhez a csoporthoz viszonyítva a gimnazistáknak hatszor nagyobb esélyük van a továbbtanulásra.

4. ábra. A középiskola típusának hatása a jelentkezésre – logisztikus regresszió, $\text{Exp}(B)$ értékek⁴

N = 5848

Referenciacsoport: vegyes középiskolában (gimnázium és szakközépiskolában) tanulók

A társadalmi háttér és a továbbtanulás kapcsolata

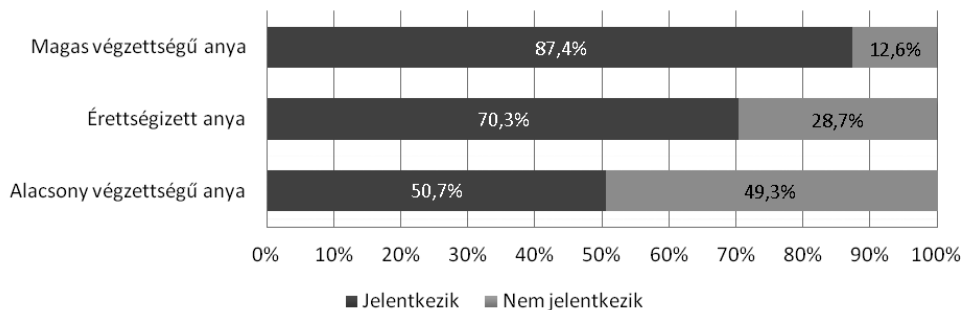
A családok természetes törekvése, hogy gyermekeikre átöröktessék legalább azt a társadalmi pozíciót, amellyel maguk is bírnak. Ennek legfőbb csatornája az oktatási rendszer, így nem véletlen, hogy már az alapfokú képzés megválasztásakor és a közoktatásba való átmenetkor is a kedvezőbb társadalmi háttérrel bíró családok előszeretettel terelik gyermekeiket az érettségi adó képzések, főként a gimnáziumok felé (Andor és Liskó, 1999). Ezek a mechanizmusok a felsőoktatás kapujában is működnek. Meghatározzák, hogy továbbtanul-e egyáltalán a fiatal a felsőoktatásban (önkirekesztés), másrészt a továbbtanulókon belül is töréseket okoznak aszerint, hogy milyen presztízsű képzéseket jelöl meg a diák (önselelekció). Az alsóbb társadalmi rétegekből származók ugyanis rendszerint alacsonyabb presztízsű képzési formákra és szakokra kerülnek csak be (Szemerszki, 2009).

² Az egyes érték függetlenséget jelent, és minél távolabb van az esélyhányados egytől, annál erősebb összefüggésről tanúskodik. Az egy fölötti értékek a nagyobb esélyt, az egy alattiak pedig a kisebbet jelentik minden esetben a kijelölt referenciacsoporthoz viszonyítva. Egy esélyhányados és annak reciproka azonos erősségű, de ellentétes irányú hatást tükröz.

³ Modellünk $p = 0,000$ szinten szignifikáns, a Nagelkerke pszeudó R^2 értéke 0,319.

⁴ A tanulmány egészében a következő jelöléseket alkalmazzuk: *** $p \leq 0,000$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$.

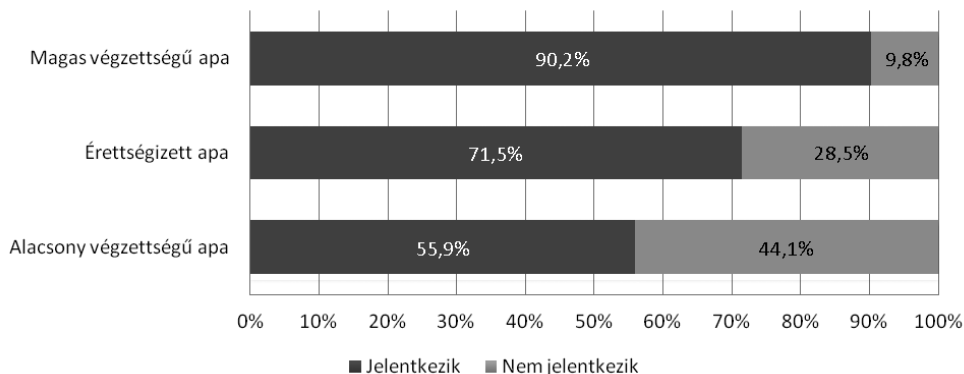
5. ábra. Az önkirekesztés gyakorisága az anya legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%)

N = 5816, $p \leq 0,000$

Mindkét szülő legmagasabb iskolai végzettségének tekintetében éles különbségeket találunk az önkirekesztést illetően (5–6. ábra). A felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők gyermekeinek körülbelül kilenczede már az érettségi évében pályázik a felsőoktatásba való bejutásra. A legfeljebb szakmunkásképzőt végzett szülők leszármazottainak ez csak alig több mint felére igaz.

6. ábra. Az önkirekesztés gyakorisága az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%)

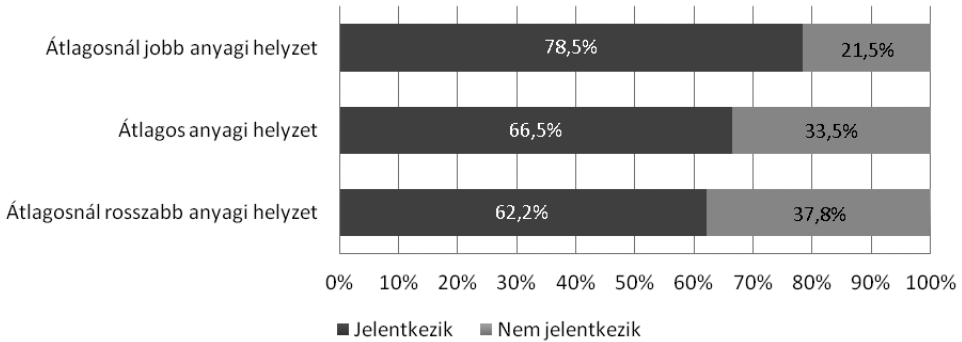
N = 5772, $p \leq 0,000$

A család önbevalláson alapuló anyagi helyzetének tekintetében ettől kisebb, de még mindig szignifikáns különbségekre bukkanunk (7. ábra). Az átlagosnál jobb anyagi háttérrel rendelkezőknek csak körülbelül ötöde hagyja ki érettségijének évében a felsőoktatási jelentkezést, míg a rossz körülmények között élők közel kétötöde válik (legalább ideiglenesen) önkirekesztővé.

A fent ismertetett három társadalmi háttérre vonatkozó változót egyidejűleg vontuk be egy logisztikus regressziós modellbe, amivel a jelentkezés benyújtását akartuk magyarázni (8. ábra).⁵

⁵ Modellünk $p = 0,000$ szinten szignifikáns, a Hosmer és Lemeshow teszt p értéke (0,223) megfelelő modell-illeszkedést jelez, a Nagelkerke pszeudó R^2 értéke 0,200.

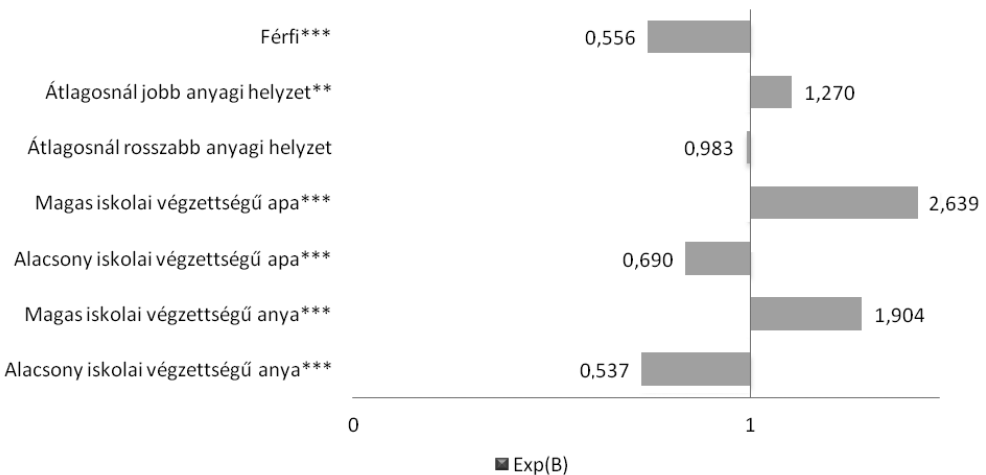
7. ábra. Az önkirekesztés gyakorisága anyagi helyzet szerint (%)

N = 5802, $p \leq 0,000$

Az egyes kategóriákra kapott esélyhányadosok úgy értelmezendők, hogy az összes többi bevont változó kontrollálásával kerültek kiszámításra. Pozitívan leginkább a magas iskolai végzettségű szülők befolyásolják a jelentkezést. A felsőfokú továbbtanulásra nézve az érettségizett szülőkhöz képest 2,6-szor nagyobb esélyt jelent egy diplomás apa, míg egy felsőfokú képesítést magáénak tudó anya 1,9-szeres esélyt ad a jelentkezésre. Kedvező irányba befolyásolja a döntést az átlagosnál jobb anyagi helyzet is ($\text{Exp}(B) = 1,270$). Az alacsonyan képzett szülők ugyanakkor jelentősen csökkentik a felvételi beadásának esélyét az érettségizett szülőkhöz képest. Az is látható, hogy minden társadalmi háttérre vonatkozó változó szinten tartása mellett a fiúknak már csak alig több mint fele akkora esélyük van arra, hogy a felsőoktatásban azonnal továbbtanuló csoportba kerüljenek.

8. ábra. A társadalmi háttér hatása a jelentkezésre – logisztikus regresszió, $\text{Exp}(B)$ értékek

Referenciacsoportok sorban: nők; átlagos anyagi helyzetűek; érettségizett anya/apa
N = 5722

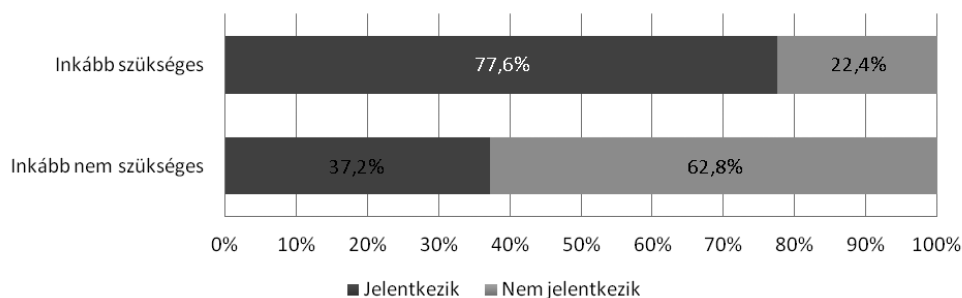
A diploma értékének megítélése és annak döntésben játszott szerepe

A felsőfokú továbbtanulás egyfajta humántőkébe való beruházás, amely nem kis költségeket ró a magyar családokra. Számot kell vetni ilyenkor a tanulás miatt kiesett esetleges jövedelmekről, az utazáshoz, lakhatáshoz és a képzéshez kapcsolódó egyéb költségekről is. Emiatt a továbbtanulással kapcsolatban meghozott döntésben fontos szerepet játszhat, hogy az egyén és családja milyen értéket tulajdonít a diplomának. A statisztikák szerint egyértelmű a diplomások foglalkoztatottságban és bérelőnyben mért kedvezőbb helyzete. A számottevő előnyök még az érettségivel rendelkezőkhöz képest is fennállnak (Nyüsti, 2012).

A végzős diákok többsége is reálisan értékeli a diploma boldogulásban játszott szerepét, illetve keresetekben realizálódó hasznát. Mindössze csak ötödük gondolja úgy, hogy a diploma inkább vagy egyáltalán nem szükséges a boldoguláshoz, és a diplomások keresetét is háromnegyedük többnek gondolja, mint a felsőfokú végzettséggel nem rendelkezőkét. Mindössze 2 százalékuk nyilatkozik úgy, hogy a diplomások kevesebbet keresnek másoknál.

A 9. ábráról leolvasható, hogy több mint kétszer akkora arányban adnak be felsőfokú felvételt azok, akik úgy gondolják, hogy a diploma szükséges a boldoguláshoz. Ezek szerint valóban azok hajlandóak inkább vállalni a felsőoktatással járó terheket, akik hisznek abban, hogy életükben kedvezőbben alakulnak majd a dolgok, ha egy diplomát tudhatnak magukénak.

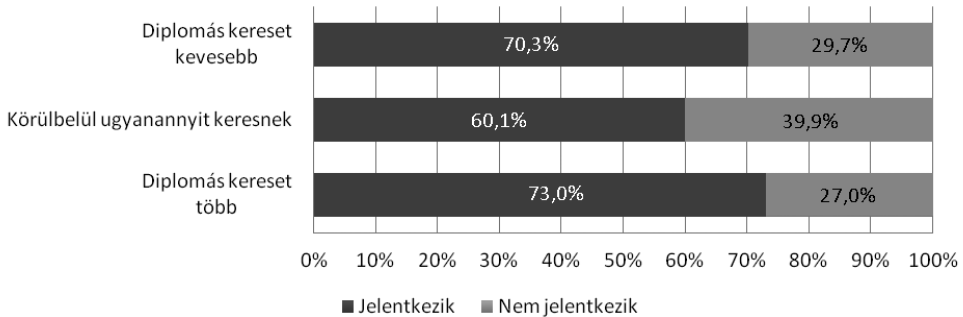
9. ábra. A diploma boldogulásban játszott szerepének megítélése és az önkirekesztés közötti összefüggés (%)

N = 5829, $p \leq 0,000$

A keresetek megítélése és a jelentkezés már nem mutat ennyire egyértelmű összefüggést (10. ábra). Habár azok kívánnak a legnagyobb arányban továbbtanulni, akik szerint többet keresnek a diplomások másoknál, de hasonló arányt tapasztalunk az ellentétes véleményen lévőknél is. Ugyanakkor felhívjuk a figyelmet, hogy utóbbi csoport csak igen alacsony elemszámmal bír, így már néhány diák véleménye is nagy arányeltolódásokat eredményezhet. Azok, akik a diplomások keresetét kevesebbnek vagy ugyanannyinak gondolják, és mégis a továbbtanulást választják, nem racionális döntést hoznak, legalábbis nem gazdasági hasznok által vezérelve kívánnak diplomássá válni.

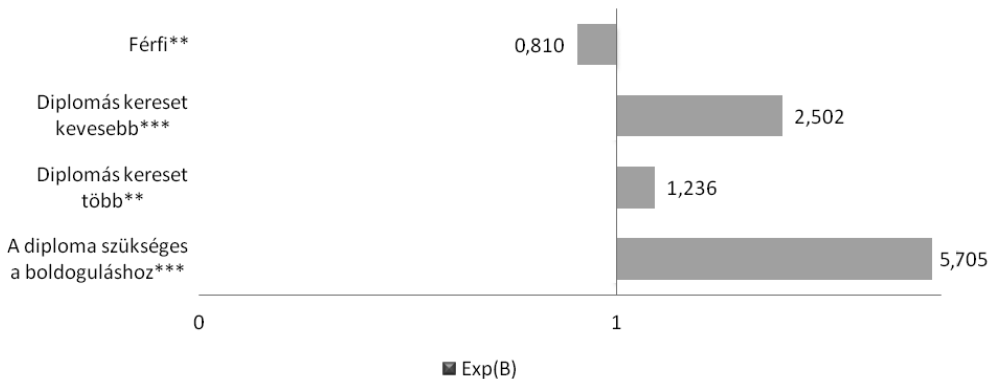
10. ábra. A diploma keresetekben megjelenő értékének és a jelentkezésnek a kapcsolata (%)

N = 5801, $p \leq 0,000$

A logisztikus modellünkben kapott eredmények is szignifikáns hatásokról tanúskodnak (11. ábra).⁶ A diploma boldogulásban játszott szerepének felismerése csaknem hatszorosára növeli a jelentkezés esélyét azokhoz képest, akik szerint ez nem szükséges hozzá. A felsőfokú végzettségük keresetének másokéval való összevetése azoknál is a jelentkezés irányába ható tényezőként jelenik meg, akik ezt többre tartják másokénál, és érdekes módon azoknál is – sőt erősebb összefüggést produkálva –, akik szerint ez kevesebb. Ez is jelzi, hogy a továbbtanulás mellett döntők nem feltétlenül anyagi hasznot várnak a magasabb képzettség megszerzésétől.

11. ábra. A jelentkezés és a diploma értékének megítélése közötti összefüggés – logisztikus regresszió, Exp(B) értékek

Referenciacsoportok sorban: nők; a diplomás kereset nagyjából ugyanannyi; a diploma nem szükséges a boldoguláshoz

N = 5816

⁶ Modellünk $p = 0,000$ szinten szignifikáns, a Hosmer és Lemeshow teszt p értéke (0,397) megfelelő modell-illeszkedést jelez, a Nagelkerke pszeudó R^2 értéke 0,157.

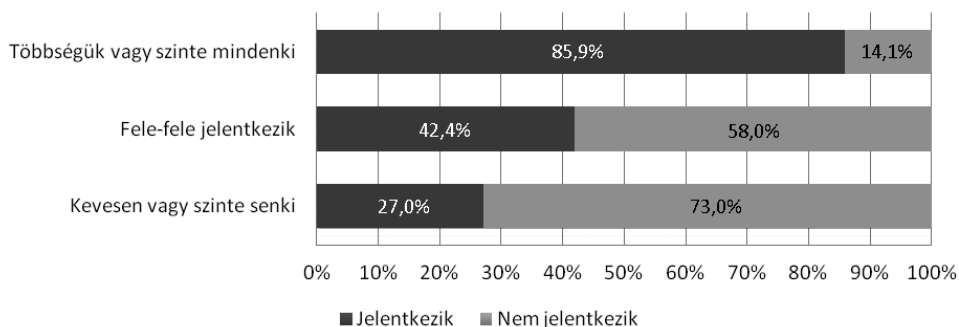
Az ismerősi körben tapasztalt jelentkezési arányok hatása

A diákok ismeretségi körében előforduló jelentkezési arányok több szempontból is hathatnak a felvétellel kapcsolatos döntésre. Bizonyos csoportoknak – például a magasan képzett szülők gyermekeinek vagy a gimnazistáknak – eleve nagyobb esélyük van olyan kapcsolatok kialakítására, ahol a másik fél már nyújtott be felsőoktatási felvételit (és azóta akár már hallgató), vagy éppen ő is most jelentkezik.

Így a társadalmi helyzetnek is egyfajta lenyomata ez a mutató. Másrészt a környezetben előforduló jelentkezések társadalmi háttértől függetlenül buzdítólag hathatnak a felvételi benyújtására, hiszen biztosságot adhat a végzősnek, hogy nem egyedül vág neki az új feladatnak. A már felsőoktatásban tanulók is olyan információkkal szolgálhatnak, amelyek pozitívan befolyásolják a döntést, közvetve ismerőssé tehetik az egyetem világát, bürokráciáját, juttatási és tanulmányi ügyeit.

A 12. ábra jól szemlélteti az ismerősök rendkívüli hatását. Azok, akik olyan baráti és ismerősi klímában mozognak, ahol természetesnek hat a felsőfokú továbbhaladás, ott az egyén szempontjából is ez a legvalószínűbb kimenet. Ennek a csoportnak mindössze 14 százaléka mond nemet az érettségi évében a felsőoktatásra. Ugyanakkor azok, akiknek a környezetében csak ritkaságszámba megy a felvételi beadása, kevésbé valószínű, hogy jelentkezzenek. A csoport közel háromnegyede válik itt önkirekesztővé. A köztes csoportban is már jócskán elmarad a jelentkezési arány az átlagosan tapasztalttól.

12. ábra. Az önkirekesztés és a végzős ismerősei körében tapasztalt jelentkezési arányok kapcsolata (%)

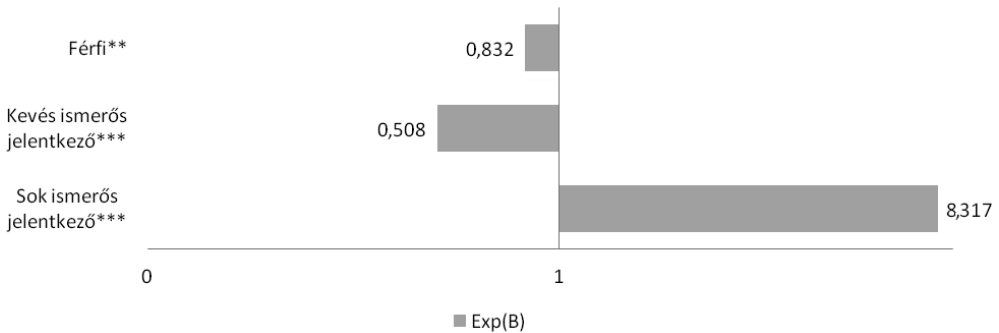
N = 5821, $p \leq 0,000$

Kérdés ugyanakkor, hogy arról van-e szó, hogy a hasonló értékrenddel és motivációs bázissal rendelkező egyének eleve könnyebben létesítenek egymással kapcsolatot, vagy az ismerősök továbbtanulással kapcsolatos döntései hatnak ennyire az egyén ezzel kapcsolatos választásaira. Vélhetően a két mechanizmus egyszerre fejti ki hatásait, az azonban biztos, hogy az ismerősök körében tapasztalt jelentkezési arányok akár közvetve, akár közvetlenül, de rendkívül erősen befolyásolják a felvétellel kapcsolatos döntéseket.

Logisztikus modellünk tanulságai szerint a nagyszámban előforduló jelentkező ismerős több mint nyolcszorosára növeli a jelentkezés esélyét azokhoz képest, akiknek az ismerősei-

nek csak körülbelül fele nyújt(ott) be jelentkezést (13. ábra).⁷ A kevés jelentkező ismerőssel bíróknak azonban csak fele akkora esélyük van a továbbtanulók közé kerülésre.

13. ábra. A végzősök környezetében előforduló jelentkezők aránya és a felvételi benyújtásának kapcsolata – logisztikus regresszió Exp(B) értékek

Referenciacsoport: nők; körülbelül az ismerősök fele jelentkezik

N = 5826

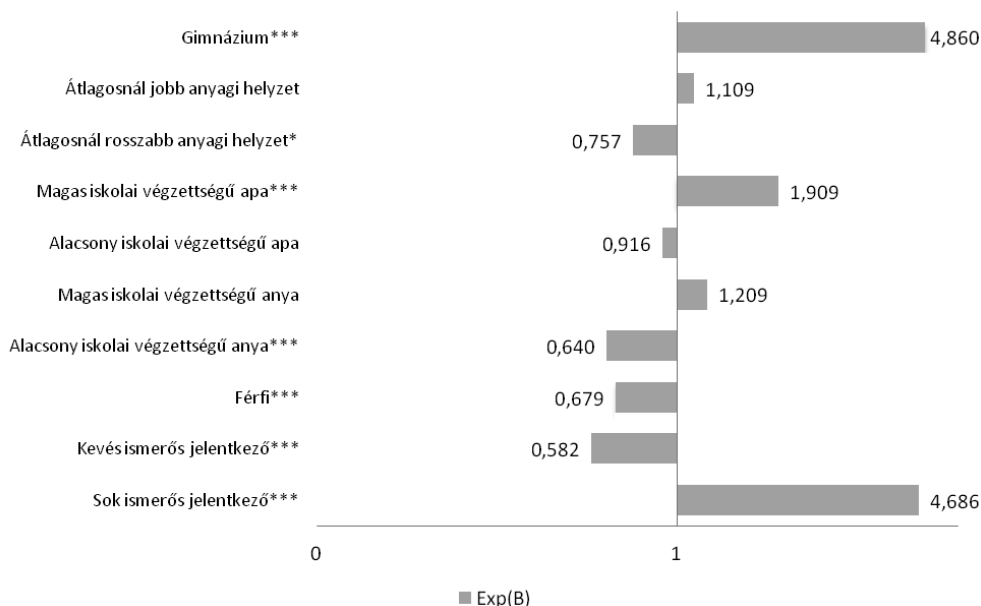
Mivel az ismerősök jelentkezési aránya valóban jelentősen függhet a társadalmi háttértől és a középiskola típusától, ezért olyan modellt is felállítottunk, amelyben kontroll alatt tartjuk az ezekre vonatkozó változókat. Így megtudhatjuk, az újonnan bevont tényezők hatásait kiszűrve, mi marad e nagyon erős összefüggésből (14. ábra).⁸

Látható, hogy több, társadalmi háttérre vonatkozó változó elvesztette szignifikáns voltát (átlagosnál jobb anyagi helyzet, alacsony iskolai végzettségű apa, magas iskolai végzettségű anya), ami azt jelzi, hogy ezek csak közvetetten, a többi modellbe épített változó hatásán keresztül befolyásolták a jelentkezéssel kapcsolatos döntést. Ugyanakkor a gimnáziumban szerzett érettségi, valamint az ismerősök nagyarányú jelentkezése egymástól függetlenül is erősen hat a felvételi benyújtására. Mindkét változó csaknem ötszörösére növeli a jelentkezés benyújtásának esélyét a referenciacsoporthoz képest. A magas iskolai végzettségű apa hatása is jelentős marad csaknem kétszeres esélyhányadosával. A többi szignifikáns hatást felmutató változó mind a felvételi benyújtásának ellenében hat. Az önkirekesztésben leginkább a kevés jelentkező ismerős játszik szerepet, de az alacsony iskolai végzettségű anya is jelentős kockázati tényező.

⁷ Modellünk $p = 0,000$ szinten szignifikáns, a Hosmer és Lemeshow teszt p értéke (0,564) megfelelő modell-illeszkedést jelez, a Nagelkerke pszeudó R^2 értéke 0,350.

⁸ Modellünk $p = 0,000$ szinten szignifikáns, a Hosmer és Lemeshow teszt p értéke (0,301), így a modell-illeszkedés megfelelő, a Nagelkerke pszeudó R^2 értéke jelentősen megugrott az új változók modellbe vonásával, így 0,454 lett.

14. ábra. Az ismerősök, a társadalmi háttér és a középiskola típusának felvételi benyújtására gyakorolt hatása – logisztikus regresszió Exp(B) értékek

N = 5708

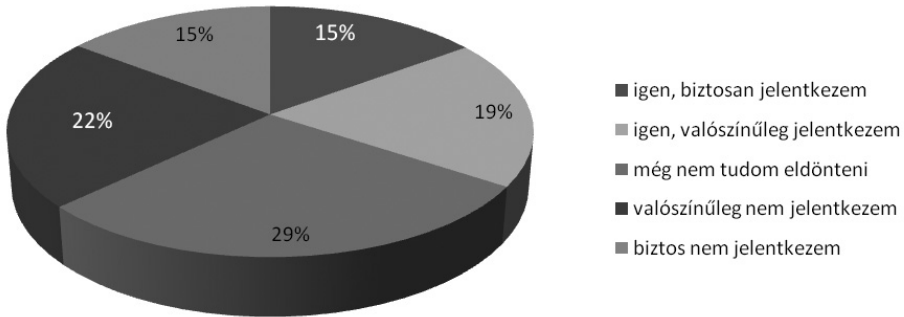
Referenciacsoportok sorban: vegyes középiskolások, átlagos anyagi helyzetűek; érettségizett anya/apa, nők, körülbelül az ismerősök fele jelentkezik

A nem jelentkezők jellemzői és jövőbeli terveik

Az érettségi évében nem jelentkezők táborát sem tekinthetjük homogénnek, hiszen szép számmal találunk közöttük olyanokat, akik csak elhalasztják a felsőoktatásba való belépést. Összesen több mint harmaduk gondolja úgy, hogy valószínűleg (19%) vagy biztosan (15%) jelentkezni fog a jövőben főiskolára/egyetemre, és mindössze 15 százalékuk zárkózik el teljesen ettől a lehetőségtől (15. ábra). A későbbi jelentkezéssel kapcsolatos tervek megvalósulásáról tanúszkodnak a jelentkezési statisztikák, ahol a mesterképzésre jelentkezők és a többedik szakot elkezdők mellett a jelentkezést elhalasztók táborára bukkanhatunk az idősebb, nem adott évben érettségizők között (Veroszta, 2010).

Ha a nem jelentkezők alpopulációját három részre osztjuk a jövőbeli jelentkezési tervek alapján (véltetően/biztosan jelentkezik; még nem tudja; véltetően/biztosan nem jelentkezik), és a fentieket e változó mentén vizsgáljuk, akkor még továbbra is szignifikánsak és azonos irányúak a korábban tapasztalt összefüggések. Tehát a rosszabb helyzetű csoportok nemcsak közvetlenül az érettségi után mondanak nemet a felsőoktatásra, hanem a halasztók közé is kisebb arányban kerülnek, mint kedvezőbb helyzetű társaik. Eszerint az önkirekesztés valóban e csoportokat érinti a legnagyobb arányban.

15. ábra. A végzés évében nem jelentkezők jövőbeli jelentkezéssel kapcsolatos tervei (%)

N = 1746

A jövőben biztosan/valószínűleg jelentkezők csoportját *elhalasztóknak* (34%) neveztük, hiszen ők érettségijük évében ugyan kihagyják a jelentkezést, de a jövőben szándékukban áll pótolni azt. *Bizonytalanoknak* (29%) neveztük azokat a végzősöket, akik még nem tudtak állást foglalni jövőbeli terveiket illetően. Az *önkirekesztők* (37%) csoportjába pedig azok a diákok tartoznak, akik valószínűsítik, vagy egyenesen biztosak benne, hogy a jövőben sem nyújtanak be felsőfokú jelentkezést.

A nemek tekintetében ugyanazt tapasztaljuk, mint a teljes mintát tekintve: a férfiak ezúttal is körülbelül 6 százalékponttal elmaradnak továbbtanulási terveiket illetően női diáktársaiktól (1. táblázat). Tehát a férfiak valóban szignifikánsan nagyobb arányban kerülnek az önkirekesztők csoportjába, aminek egyik következménye a felsőoktatásban összességében észlelt nőtöbblet. A középiskola típusának hatása is további töréseket okoz a nem jelentkezők csoportján belül, bár itt már nem beszélhetünk egyértelmű lineáris kapcsolatról. Az érettségijük évében nem jelentkezők közül a gimnazisták közel felénél csak a továbbtanulás elhalasztásáról beszélhetünk, míg ugyanez a vegyes középiskolákban és a szakközépiskolákban végző nem-jelentkezőknek csak körülbelül harmadára igaz. Így a csekély arányú felvételt be nem nyújtó gimnazista tetemes része is csak ideiglenesen marad távol tervei szerint a felsőoktatástól.

1. táblázat. A nem és a középiskola hatása a jövőbeli továbbtanulási tervekre az érettségijük évében nem jelentkezők csoportjára vonatkozóan (%)

	Önkirekesztők	Bizonytalanok	Elhalasztók	
Nem ($p \leq 0,002$)				
Férfi	40,8	28,1	31,1	100
Nő	33,0	29,7	37,3	100
Középiskola típusa ($p \leq 0,002$)				
Szakközépiskola	37,5	28,7	33,8	100
Szakközépiskola és gimnázium	41,1	30,5	28,4	100
Gimnázium	26,7	27,3	46,0	100

N = 1746

A szülők iskolai végzettségének tekintetében mondhatni a papírforma szerint alakulnak az eredmények (2. táblázat). A magasan iskolázott szülők leszármazottainak csak körülbelül negyede marad távol a felsőfokú végzettséget nyújtó képzésekre való jelentkezéstől, többségük pusztán későbbi időpontra datálja ezt. Láthatóan a bizonytalan tervekkel rendelkezők is némileg kisebb arányban fordulnak elő körükben, ami jelzi, hogy gyakoribbak esetükben a kikristályosodott élettervek. Az önbevalláson alapuló anyagi helyzet vizsgálata U-alakú összefüggést rajzol elénk: az átlagosnál rosszabb és az annál jobb körülmények között élők nagyon hasonló megoszlásokat mutatnak, míg az átlagos anyagi helyzetűek azok, akik a leginkább önkirekesztésre hajlamosak. A jelenség hátterében az állhat, hogy a rossz körülmények közül érkező diákok közül azok, akik hátrányaik ellenére eljutottak az érettségig, a szokásosnál ambiciózusabbak, motiváltabbak. Az ilyen nehézségek ellenére sikeres iskolai karriert befutó diákokat nevezi a szakirodalom reziliensnek (Ceglédi, 2012).

2. táblázat. A társadalmi háttér hatása a jövőbeli továbbtanulási tervekre az érettségjük évében nem jelentkezők csoportjára vonatkozóan (%)

	Önkirekesztők	Bizonytalanok	Elhalasztók	
Anyai iskolai végzettsége ($p \leq 0,000$)				
Alacsony végzettségű	41,2	29,3	29,4	100
Érettségizett	34,4	28,6	37,0	100
Magas végzettségű	27,8	26,5	45,6	100
Apai iskolai végzettsége ($p \leq 0,000$)				
Alacsony végzettségű	41,3	28,6	30,1	100
Érettségizett	31,2	30,4	38,4	100
Magas végzettségű	23,2	23,9	52,9	100
Anyagi helyzet ($p \leq 0,025$)				
Átlagosnál rosszabb anyagi helyzet	32,4	27,7	39,1	100
Átlagos anyagi helyzet	39,0	29,5	31,6	100
Átlagosnál jobb anyagi helyzet	33,7	27,2	39,1	100

N = 1746

A diploma boldogulásban, illetve fizetésben játszott szerepének megítélése szerint is eltérnek a jövőbeni továbbtanulási aspirációk (3. táblázat). Akik úgy gondolják, hogy az életben való boldoguláshoz nem szükséges a diploma, rendkívül nagy arányban a jövőben sem terveznek hozzájutni e végzettséghez. Mindössze csak ötödük tervez a későbbiekben jelentkezést, s mint korábban láttuk, az érettségi évében is csak töredékük nyújtott be felvételi lapot. A diploma keresetekben realizálódó hasznának elismerői kisebb arányban kerülnek az önkirekesztők közé, de még így is a nem felvételizők több mint harmadát teszik ki azok, akik bár tisztában vannak a felsőfokú végzettségük bérelőnyével, a későbbiekben sem terveznek felsőfokú tanulmányokba kezdeni. Az ismerősök jelentkezési arányának későbbi felsőfokú felvételi benyújtására tett hatása megint csak elsöprőnek mutatkozik. Ha valaki érettségijének évében nem adott be jelentkezést, és ismerősei körében is ez a jellemző viselkedés, akkor a legvalószínűbb kimenet az, hogy önkirekesztővé válik a fiatal. A sok jelentkező ismerőssel bíró diáknál ezzel

szemben éppen fordított arányokat találunk: itt az eleve kevés számú jelentkezést azonnal be nem nyújtó végzősnek kevesebb, mint negyede lesz önkirekesztő, közel felük csak elodázza a jelentkezés benyújtását (3. táblázat).

3. táblázat. A diploma értékével kapcsolatos véleményeknek és az ismerősök összetételének a hatása a jövőbeli továbbtanulási tervekre az érettségijük évében nem jelentkezők csoportjára vonatkozóan (%)

	Önkirekesztők	Bizonytalanok	Elhalasztók	
Diploma boldogulásban játszott szerepe ($p \leq 0,000$)				
Inkább nem szükséges hozzá	49,5	30,8	19,7	100
Inkább szükséges hozzá	28,5	27,7	43,8	100
Diploma keresetekben való megtérülése ($p \leq 0,004$)				
Diplomás kereset kevesebb	40,6	31,3	28,1	100
Körülbelül ugyanannyit keresnek	39,1	32,6	28,2	100
Diplomás kereset több	35,6	27,0	37,4	100
Ismerősök jelentkezési aránya ($p \leq 0,000$)				
Kevesen vagy szinte senki	48,9	27,0	24,1	100
Fele-fele jelentkezik	32,3	31,7	36,0	100
Többségük vagy szinte mindenki	23,0	29,8	47,2	100

N = 1746

Összegzés

Tanulmányunkban a 2009-ben, illetve 2010-ben érettségizett diákok populációján vizsgáltuk meg, hogy mely tényezők hatnak a felsőoktatási felvételi benyújtására vagy annak jövőbeli tervére. Az önkirekesztéssel legkevésbé érintett csoportok a nők, a magasan képzett szülők gyermekei, az átlagosnál jobb anyagi helyzetben élők, illetve a gimnazisták. Emellett pozitívan befolyásolják a jelentkezéssel kapcsolatos döntést a diplomát értékesnek ítéelő vélemények, illetve a végzős környezetében észlelt magas jelentkezési arányok is. Utóbbi a társadalmi háttért és a középiskola típusát kontroll alatt tartva is erős összefüggést képes felmutatni. A fenti megállapítások nem csak a jelentkezés elhalasztására érvényesek, hiszen az aktuálisan nem jelentkezőkön belül is töresek okoznak aszerint, hogy az adott diák készül-e a jövőben a felsőoktatásba, avagy sem.

Az eredményekből kiderül, mely csoportok tagjainak nagyobb az esélye arra, hogy megszerzett érettségijük ellenére távol maradjanak a felsőoktatástól, tehát önkirekesztők legyenek. Ők a férfiak, az alacsonyan képzett szülők gyermekei, az átlagosnál rosszabb anyagi körülményekkel rendelkezők (bár esetükben az elhalasztás is gyakori), olyan diákok, akik nem képesek reálisan megítélni a diploma értékét, illetve azok, akiknek környezetében nem fordulnak elő jelentkezők, hallgatók, avagy végzetek. E sérülékeny társadalmi csoportokból érkezők a felsőoktatás konszolidáltnak számító időszakában (2009, 2010) is kevésbé voltak hajlandók/képesek a diploma megszerzéséért további áldozatokat hozni. Vajon e viharos időszakban az oktatáspolitikai keltette hullámok kiket sodornak majd messze(bb) a felsőoktatástól?

Hivatkozások

- Andor M.; Liskó I. (1999): *Iskolaválasztás és mobilitás*. Iskolakultúra-könyvek, OKTK.
- Ceglédi T. (2012): Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier. *Szociológiai Szemle* 22/2, 85–110.
- Ceglédi T.; Nyüsti Sz. (2011): A jók mennek el? Szelektív elvándorlás Hajdú-Bihar megye felvételizői körében. *Felsőoktatási Műhely* 2011/4, 95–117.
- Fényes H. (2009): Nemek szerinti iskolai eredményesség és a férfihátrány-hipotézis. *Magyar Pedagógia* 109/1, 77–101.
- Gazsó F. (2006): Társadalmi struktúra és iskolarendszer. In: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metaszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 207–224.
- Központi Statisztikai Hivatal (2011): Közoktatási adatok, 2011/2012 (előzetes adatok). *Statisztikai Tükör* V/89.
- Nyüsti Sz. (2012): Hátrányos helyzetben – helyzeti hátrányban a felsőoktatásban. *Felsőoktatási Műhely* 2012/2, 33–49.
- Szemerszki M. (2009a): Hallgatók az átalakuló felsőoktatásban. In: Jancsák Cs. (szerk.): *Pilánatfelvételek a Kárpát-medencei ifjúságról*. Szeged: Belvedere Meridionale, 13–27.
- Veroszta Zs. (2009): Az idősebb korosztály jelentkezési tendenciái. In: Fábri I. et al. (szerk.): *Felsőoktatási jelentkezések 2010. Felsőoktatási Műhely Füzetek I.* Budapest: Educatio Non-profit Kft., 49–57.